

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

XALQNING TAQVIMIY BAYRAMLARI VA URF-ODATLARIDA DUNYOQARASHNING AKS ETISHI

Aziza Umarova,

2-son politexnikum o'qituvchisi

Sayxunobod tumani, Sirdaryo viloyati, O'zbekiston

Annotatsiya. *Qadimgi davrdan turkiy xalqlarning dunyo modelida xo'jalik faoliyatining yillik ssenariysi yaratilgan bo'lib, amaliy hayotda xalq taqvimida, an'analar va urf-odatlarda, etnosning turmush tarzida namoyon bo'lgan. Maqolada turkiy xalqlarning dini va e'tiqodlari, sajdalari turli tabiiy hodisalarga, xudo va ilohlarga sig'inishdan iborat bo'lib, taqvimiy bayramlar asosan tabiiy va ijtimoiy muhitga moslashishga qaratilgani ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *taqvim, turmush tarzi, diniy e'tiqod, Navro'z, dehqonchilik, chorvachilik.*

ОТРАЖЕНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ В КАЛЕНДАРНЫХ ПРАЗДНИКАХ И ОБРЯДАХ НАРОДА

Азиза Умарова,

преподаватель политехникума №2

Сайхунабадский район, Сырдарьинская область, Узбекистан

Аннотация. *С древних времён в модели мира тюркских народов создан годовой сценарий хозяйственной деятельности, который проявляется в практической жизни в народном календаре, праздниках и обрядах, в образе жизни этноса. В статье показывается что религия и верования, культы тюркских народов состоят из поклонения разным природным явлениям, богу и божествам и календарные праздники в основном направлены на приспособление к природной и социальной среде.*

Ключевые слова: *календарь, образ жизни, религиозное верование, Навруз, земледелие, скотоводство.*

REFLECTION OF WORLDVIEW IN CALENDAR HOLIDAYS AND NATIONAL RITUALS

Aziza Umarova,

teacher, Polytechnic No. 2

Saykhunabad District, Syrdarya Region, Uzbekistan

Abstract. *Since ancient times, the Turkic peoples' worldview has been characterized by an annual economic model, which is manifested in practical life through the folk calendar,*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

holidays and rituals, and the ethnic group's way of life. The article demonstrates that the religion, beliefs, and cults of the Turkic peoples consist of the worship of various natural phenomena, gods, and deities, and that calendar holidays are primarily aimed at adapting to the natural and social environment.

Keywords: *calendar, lifestyle, religious belief, Navruz, agriculture, livestock breeding.*

Vaqtning o'zlashtirish va uning ritmi va tsiklini tushunish inson ongining eng dastlabki kashfiyotlaridan edi. Taqvim, ya'ni kalendar madaniyatlarini tasniflash uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki u avloddan-avlodga o'tadigan va og'zaki xotirada mustahkamlangan haqiqiy, mazmunli vaqt tushunchasini ifodalaydi.

Taqvim - bu dunyoning tuzilishi va inson hayoti haqidagi bilimlarni uzatishning o'ziga xos shakli. U fasllarning iqlimiy va iqtisodiy o'ziga xos xususiyatlari bilan yillik takrorlanishi g'oyasini yetkazadi. Ota-bobolarimiz ongida taqvim tartib - kosmosning sinonimi edi. Unda mustahkamlangan marosimlar tartibsizlikka hayotlarida belgilangan tartibni buzishiga yo'l qo'ymagan. Xalq taqvimi bilan bog'liq rang-barang bilimlar xalq xotirasida muqaddas bo'lib, yilning turli fasllarida ularning turmush tarzini tartibga solib turardi.

Dunyoqarash, xalq taqvimi ajdodlarimiz hayot muammolarini tushuntirishga yordam bergan universal ijtimoiy vosita bo'lib xizmat qilgan. U odamlarning kundalik hayotini tasvirlab berdi va bir vaqtning o'zida yillik bayramlar tsikli shaklida uning bayram komponenti bo'lib xizmat qildi. Taqvimiy an'analar va marosimlar urf-odatlarida ham o'z aksini topdi. Turli urf-odatlar va rasm-rusumlar ishtirokchilarning xulq-atvori va tilini o'z ichiga olgan, kishilar o'rtasidagi o'ziga xos muloqot shakli bo'lib xizmat qilgan hamda boshlanishi, davomiyligi va oxiriga ega bo'lgan – ya'ni marosimiy harakatlarining ketma-ketligi mavjud bo'lgan. Marosimda ishtirok etuvchilarning har biri mazkur voqea haqida tasavvurga ega bo'lgan, uning mazmunidan xabardor bo'lgan.

Urf-odatlar va marosimlar yillik tsiklni asosiy o'tish daqiqalarini hurmat qilishgan, o'tkazish tartibiga rioya qilishgan, ishlarning qishloq xo'jaligi bosqichlarini hisobga olishgan va koinot bilan magik o'zaro aloqaga ishonishgan. Diniy e'tiqodlar tizimida urf-odatlar amaliyoti birinchi o'rinda edi. Mafkuraviy dunyoqarash atributlari oddiyroq joy egallagan. Bularning barchasi ajdodlarimizning maishiy va diniy hayotining poydevorini tashkil etib, xalq tafakkurining, mentalitetining shakllanishiga xizmat qildi.

Bayramlar, urf-odatlar va marosimlar madaniy fenomen sifatida madaniy taraqqiyotning uzluksizligi jarayonini saqlash va davom ettirish funktsiyasini bajargan va inson xatti-harakatlarida o'ziga xos rag'bat va yo'l-yo'riq vazifasini o'tagan.

Ota-bobolarimiz tabiatni hurmat qilishgan, ularning butparastlik kultlari tabiat hodisalariga sig'inish bilan bog'liq edi. Taqvim siklining ko'plab urf-odatlar va magik marosimlari o'zbeklarning an'analari va turmush tarzi elementlariga aylangan. Ular ajdodlarimiz turmush tarzidagi etnik tarix va madaniyatning ko'plab unsurlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Xalq bayramlari va urf-odatlarining umumiy g'oyasi

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

qishloq xo'jaligi yilining boshlanishi yoki oxirining g'oyasi bo'lib, ularning barcha alomatlari, folbinliklari, sehrliligi va e'tiqodlarini birlashtiradi. Dehqonlarning mehnat faoliyati va turmushi xalq kalendarining sehrliligi, magik urf-odatlari va marosimlari hamda e'tiqodlarining asosini tashkil etgan. Qishloq ahli turmush tarzi doirasidagi bu vazifalarning, ishlarning almashinishi, ketma-ketligi xalq kalendarini, uning muhim davrlari bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy urf-odatlar va magik marosimlarni shakllantirdi.

O'rta Osiyoning boshqa xalqlari qatori vodiy o'zbeklari an'anaviy dehqonchilik ham sharq xalqlari taqvimida asosida olib borilgan. Bahorgi dala ishlari, mahalliy taqvimga ko'ra, yangi yil – quyoshning baliq (hut) burjidan qo'y (hamal) yulduzlar turkumiga o'tgan vaqtdan boshlangan. Hozirgi amaldagi oy kalendarini bo'yicha bu 21 martdan boshlanib, 21 aprelgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan [4, b.130].

Navro'z ayyomi dehqonlar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etgan. Qadimgi taqvimda Navro'z Farvardin oyi boshiga, ya'ni 21-22 mart kunlariga to'g'ri keladi [2]. Navro'zni nishonlashdan oldin hashar uyushtiriladi, "Loy tutish" marosimi o'tkaziladi, katta qozonlarda sumalak va halim pishiriladi. Nurota, Forish tumanlarida "suv sayli" o'tkaziladi. Shuningdek, bahorgi marosim va urf-odatlaridan "Sust xotin" yoki "Suv xotin" marosimi uyushtiriladi [1]. Qadimgi davrlardan ajdodlarimizda har yilgi suv toshqinlarini ko'rsatuvchi davriy jadvali bo'lgan. Ularda daryo oqimidagi o'zgarishlar, suv toshqinlarining vaqti ko'rsatilgan. "Ko'k qamish toshuvi" mart oxirida, "oq baliq toshuvi" aprel o'rtalarida, "yulduz toshuvi" may o'rtalarida, "qirg' cho'qqi toshuvi" iyun o'rtalarida bo'lgan.

Dehqonchilik bilan bog'liq agromadaniyat an'analari bahorgi ekish mavsumida dalaga birinchi qo'sh chiqarish marosimi muhim ahamiyat kasb etgan. Bugungi kungacha O'zbekistonning ko'plab joylarida bahorgi dehqonchilik yumushlarini boshlashdan avval marosimiy qurbonlik qilish odati saqlanib qolgan. Chustlik traktorchilar temirchilik piri hisoblangan Hazrati Dovudga bag'ishlab xo'roz so'yib qurbonlik qiladilar. Guliston tumani "Uch qahramon" xo'jaligida buzoq sotib olinib, qurbonlik uchun so'yilgan buzoq go'shtidan halim pishirilgan. Taom tayyor bo'lgunicha, erkaklar ariqlarni tozalashgan, ayollar esa "is chiqarish" marosimini o'tkazishgan. "Qo'sh chiqarish", "Shox moylar" marosimlari arxaik e'tiqodlar bilan bog'liq.

B.Sarimsoqovning yozishicha, o'zbeklar o'z mehnat faoliyatida ikki xil yil taqvimidan foydalanganlar. Taqvimlar chorvachilik va dehqonchilik faoliyatining amalga kirishi va tugallanishi bilan boshqarilgan. Dehqon yili 22 martdan boshlansa, cho'pon yili 16 martdan boshlangan [5, b.40-41]. Chorvani yaylovga olib chiqib ketishdan avval cho'ponlar piri Cho'pon ota va chorva piri Zangiotaga bag'ishlab qurbonlik qilinib, "is" chiqarilgan [4, b.148].

Agrar taqvim tabiatning o'lishi va qayta tiklanish jarayonlarini aniq kuzatishlar natijasida paydo bo'ldi. U inson mehnatiga asoslangan bo'lib, insonning amaliy faoliyati uchun ko'rsatmalar to'plamini o'z ichiga oladi, va ko'p yillik tajribaga asoslangan. Tabiat hodisalarining ob'yektiv tasviri va qishloq xo'jaligi ishlarining o'zgaruvchan muddatlari kalendar bayramlari, urf-odatlari va marosimlarini belgilab berdi. Bular mazmunan xilma-

xil bo'lib, o'simlik ruhining o'limi va tirilishi haqidagi qadimgi diniy va sehrli e'tiqodlar bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq edi.

O'zbek xalqining asosiy mashg'uloti azaldan chorvachilik va dehqonchilik bo'lganligi sababli kalendar bayramlari va marosimlari o'ziga xos agrar xususiyatga ega bo'lib, o'zbeklarning turmush tarzini tartibga solib turdi. Ular fasllarning almashinishiga, samoviy jismlarning, ayniqsa, Quyosh va Oyning harakatiga, qishloq xo'jaligi ishlari bilan bog'liq bo'lgan boshqa tabiat hodisalariga katta e'tibor berganlar. Tabiat kuchlarini ilohiylashtirish bilan bog'liq urf-odat va marosimlarni bajarishda vaqtni aniq hisobga olish zarurati kalendarining rivojlanishi va takomillashishiga olib keldi.

Adabiyotlar:

1. Алибеков У. Ю. Календари, связанные с наводнениями, в этноэкологической культуре узбекского народа // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2015. №5-1. / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kalendari-svyazannye-s-navodneniyami-v-etnoekologicheskoy-kulture-uzbekskogo-naroda> (дата обращения: 20.09.2025).

2. Алибеков У.Ю. Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана // Проблемы Науки. 2016. №11 (53). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zemledelcheskie-obychai-i-obryady-v-etnoekologicheskoy-kulture-narodov-uzbekistana> (дата обращения: 20.09.2025).

3. Alibekov Umurzoq Yo'ldoshevich, Umarova Aziza Umurzoq qizi. Turkiston, Molguzar tog' tizmalari va Mirzacho'lda chorvachilik xo'jaligi evolyutsiyasi xususida // «Kaliteli e'gitim ve disiplinler arasi yaklasim: sorunlar, cozumler ve isbirlikleri» Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans, 25-24 May 2023 yıl. MA'RUZALARNING QISQACHA MAZMUNI BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI - İstanbul Ticaret Üniversitesi 2023. 343 s.- b. 330-331.

/ URL: <https://ticaret.edu.tr/wp-content/uploads/2023/09/ozetler-kitabi.pdf>

4. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Т., 2007. – 276 б.

5. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. – Т.:Фан, 1986. – 216 б.

6. Саримсоқов, А. (2023). Календарные обряды узбеков (на основе материалов Ферганской долины). Автореф. дис. ...к.и.н. – Т., 2010. – 26 с.